

Святослав АМЕЛІН

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ЛІЗИНГУ

Проаналізовано сучасні підходи до виокремлення класифікаційних ознак видів лізингу. Досліджено схожі риси та недоліки сучасних класифікацій лізингових відносин. Обґрунтовано доцільність та методологію формування нових особливих ознак лізингових договорів. Сформовано розширену наукову класифікацію видів лізингу.

В умовах необхідності якнайшвидшого подолання кризових явищ особливого значення набувають питання, пов'язані із залучення надійних джерел фінансування розвитку економіки. Одним із сучасних дієвих інструментів фінансування програм оновлення та розширення основних засобів підприємств сьогодні може стати лізинг. Проте, якщо у країнах з розвинутою ринковою економікою частка лізингу в інвестиційному фінансуванні може сягати 30%, в Україні цей показник не перевищує і декількох відсотків.

Така ситуація склалася, зокрема, і через недостатню правову врегульованість лізингових відносин вітчизняним законодавством. На відміну від багатьох розвинутих країн, наша держава не впроваджує програм стимулювання розвитку лізингової галузі, а діючі нормативно-правові акти часто суперечать один одному.

Зокрема відсутня чітка класифікація видів лізингу, які мають регулюватись тими чи іншими законодавчими нормами. А віднесення лізингової угоди до фінансової чи оперативної частіше суперечить усталеним світовим канонам. Оскільки для України явище лізингу порівняно нове, то розробка чіткої та широкої класифікації лізингових угод за специфічними ознаками дасть можливість відмежовувати різні за змістом лізингові відносини.

Досліджуючи підходи до класифікації тих вчених, які ґрунтовно займались вивченням лізингової діяльності, варто відзначити роботи Н. Внукової, В. Газмана, В. Горемікіна, В. Кочеткова, О. Красвої. Певні класифікаційні ознаки лізингу обґрунтовано у роботах таких науковців як: В. Мосійчук, Б. Луців, Л. Снігір, О. Чекмарева, О. Галуцук. Українські вчені економісти О. Луб'янський, В. Міщенко, Н. Слав'янська, Т. Черемисова також доклали зусиль до вироблення видової структури лізингових відносин.

Очевидним є певна подібність віднесення тих чи інших видів лізингу до певних класифікаційних груп. Проте не важко помітити і суттєві відмінності, зокрема, у класифікаційних ознаках та різновидах лізингу. Кожен автор, виокремлюючи власні критерії класифікації та визначаючи окрему класифікаційну ознаку, відносить до неї певні види чи форми лізингу. Проте переважна більшість доступних на сьогодні класифікацій видів лізингу не є вичерпною та обмежується односторонньою оцінкою тих чи інших лізингових відносин без урахування їх багатофакторного характеру.

Метою даного дослідження є: проаналізувати сучасні підходи до виокремлення класифікаційних ознак видів лізингу; дослідити погляди вітчизняних та зарубіжних науковців на питання класифікації різних

лізингових відносин через виявлення їх схожих рис та недоліків; сформувані розширену наукову класифікацію видів лізингу.

Міжнародна практика традиційно розрізняє фінансовий та оперативний види лізингу, кожному з яких властиві відповідні концептуальні ознаки. Основними критеріями для віднесення лізингу до фінансового або оперативного є ознаки обсягу зобов'язань та строк використання предмету лізингу. Проте існує низка інших ознак, за якими варто розрізняти фінансовий та оперативний лізинг. Для класифікації лізингових угод у міжнародній практиці застосовують критерії, що уточнюють види.

Нами досліджено підходи до класифікації тих вчених, які ґрунтовно займалися вивченням лізингової діяльності.

Такі економісти, як Н. Н. Внукова, О. В. Ольховіков вирізняють шість критеріїв класифікації залежно від:

- того, кому належить ініціатива;
- терміну виплати вартості майна;
- власників майна;
- характеру інвестора;
- характеру взаємозв'язків між сторонами угоди;
- способу переходу права власності на майно [6, 20].

Проте така класифікація є надто суперечливою з погляду виділених класифікаційних груп та включених до них тих чи інших видів лізингу.

В. Д. Газман вирізняє у своїх працях вісім класифікаційних ознак за:

- обсягом обслуговування;
- типом фінансування;
- складом учасників;
- типом майна;
- ступенем окупності (умовами амортизації);
- сектором ринку;
- залежно від податкових, амортизаційних пільг;
- характером платежів [7, 26].

Ця класифікація є ґрунтовнішою та зрозумілою, проте вважаємо невдалим віднесення строкового (разового) та поновлювального (револьверного) лізингу у класифікаційну групу за типом фінансування. Крім того, В. Д. Газман ототожнює поділ за ступенем окупності та умовами амортизації, з чим важко погодитись. Міжнародний лізинг у запропонованій ним класифікації поділяється лише на імпорнтний та експортний.

Російські автори В. Н. Кочетков, О. В. Кочеткова, Е. В. Краєва вирізняють вісім класифікаційних ознак поділу лізингових угод (склад учасників, тип майна, окупність, умови амортизації, обсяг обслуговування, сектор ринку, цільове призначення, характер платежів) [10, 12]. Ця класифікація доповнена поділом лізингу за умовами амортизації, проте вилучено поділ залежно від наміру учасників. Глибина класифікаційної структури не відрізняється від тієї, що запропонована В. Д. Газманом.

Українські вчені-економісти О. Г. Луб'янський, В. І. Міщенко, Н. Г. Слав'янська виокремлюють дев'ять критеріїв класифікації лізингових угод (склад учасників, тип майна, ступінь окупності, обсяг обслуговування, сектор ринку, цільове призначення, спосіб фінансування, характер платежів, наміри учасників) [12, 34]. Вважаємо, класифікаційний поділ, запропонований вітчизняними економістами, найбільш регламентованим та зручним. Зокрема, ними розширено поділ за типом майна: додано такі види, як лізинг обладнання, "секонд-хенд" лізинг та великомасштабний лізинг. Проте в своїй класифікації автори, відкидаючи поділ за умовами амортизації, розширюють поділ міжнародного лізингу на транзитний та спеціальний.

Очевидною є певна подібність віднесення тих чи інших видів лізингу до окремих класифікаційних груп. Не важко помітити і суттєві відмінності, зокрема, у класифікаційних ознаках та виділених різновидах лізингу.

Поділяючи точку зору Б. Луціва, О. Галуцка, В. Мосійчука пропонуємо з усіх лізингових операцій виокремити два основних принципових види: оперативний та фінансовий, а всі інші різновиди лізингових операцій матимуть однакове відношення як до оперативного, так і до фінансового лізингу.

Узагальнюючи сучасний науковий доробок та поглиблюючи дослідження сутності лізингових відносин, пропонуємо класифікувати фінансовий та оперативний лізинг, як особливу форму економічних та юридичних відносин за наступними ознаками:

За організаційною формою розрізняють: прямий, непрямий, зворотний, сублізинг, левередж лізинг (роздільний, груповий).

Прямий (класичний) лізинг є угодою фінансового або оперативного лізингу, яка передбачає передачу в лізинг майна, що не придбавалося лізингодавцем спеціально на замовлення лізингоодержувача, а вже належало йому на правах власності на момент звернення до нього лізингоодержувача. У цьому виді угод лізингодавцями зазвичай виступають виробники або продавці (постачальники) майна.

Непрямий лізинг є угодою фінансового або оперативного лізингу, яка передбачає передачу в лізинг майна, спеціально придбаного лізингодавцем у продавця (постачальника) предмета лізингу на замовлення лізингоодержувача і на підставі визначених ним специфікацій.

Зворотний лізинг є угодою, що передбачає продаж лізингоодержувачем предмета лізингу лізингодавцю з одночасним зворотним отриманням його лізингоодержувачем у фінансовий або оперативний лізинг. Деякі дослідники вважають зворотний лізинг різновидом фінансового, підкреслюючи його інвестиційну суть. Проте наразі автором не вбачаються обмеження щодо застосування схеми зворотного при оперативному лізингу.

Сублізинг є угодою, яка передбачає узгоджену з лізингодавцем передачу лізингоодержувачем предмета лізингу у користування третій особі на визначений термін і за плату. У міжнародній сфері сублізингові угоди, що отримали назву "дабл диппинг" (double dipping), використовують комбінацію податкових вигод у двох і більше країнах. Ефективність таких угод пов'язана з тим, що вигоди від податкових пільг, наприклад, у Великобританії більші, якщо лізингодавець має право власності, а в США – якщо лізингодавець має право володіння.

Левередж (роздільний чи пайовий) лізинг – найскладніший різновид лізингу, який використовують зазвичай для реалізації досить дорогих лізингових проектів і який пов'язаний з багатоканальним фінансуванням. Термін "lever" – важіль, та "leverage" – дія важелю або засіб для досягнення цілі, не має аналогів в українській мові. Тому в сучасній діловій мові цей різновид лізингу прийнято називати "левередж лізинг" з метою не ускладнювати термінологію [9]. Відмінною ознакою левередж лізингу є те, що лізингодавець, купуючи для передачі в лізинг відповідні основні засоби, виплачує за рахунок власних коштів незначну частину їхньої вартості, розраховуючись з постачальником здебільшого позиковими ресурсами, залученими від одного чи кількох кредиторів. Лізингова компанія користується всіма податковими пільгами, які розраховують з повної вартості майна, до того ж лізингодавець не є відповідальним перед кредиторами за повернення позичених коштів, витрачених на придбання предмета лізингу, – їх погашають за рахунок лізингових платежів. Тому зазвичай лізингодавець (до повного погашення позик) оформляє на користь кредиторів заставу майна і уступає їм права на отримання частини лізингових платежів у рахунок погашення позички. Таким чином, основний ризик за угодою несуть кредитори – банки,

страхові компанії, інвестиційні фонди або інші фінансові установи, а забезпеченням повернення позички слугують тільки лізингові платежі та предмет лізингу. У США та в європейських країнах-лідерах ринку більш як 70% лізингових угод здійснюються на основі роздільного лізингу [14].

За особливостями предмета лізингу вирізняють лізинг рухомого майна (устаткування, техніка, автомобілі, судна, літаки тощо), в тому числі нового і такого, що вже використовувалося, лізинг нерухомості (будівлі, споруди, виробничі приміщення, сховища тощо) та лізинг споживчих товарів (лише в деяких країнах). Особливим різновидом лізингу рухомого майна є спеціальний лізинг, згідно з яким предмет лізингу виготовлюється за чіткою специфікацією лізингоодержувача, враховуючи, що після закінчення терміну угоди він може використовуватися лише самим замовником.

За обсягом послуг розмежовують: чистий (нетто), повний (мокрый) та неповний лізинг.

Чистий (нетто) лізинг є угодою, яка не передбачає обов'язку лізингодавця надавати лізингоодержувачу додаткових послуг (у т.ч. з ремонту та технічного обслуговування предмета лізингу), натомість угодою повного (мокрого) лізингу передбачається обов'язок лізингодавця надавати лізингоодержувачу комплекс послуг з технічного обслуговування, ремонту, страхування тощо.

При неповному або частковому (з частковим набором послуг) лізингу на лізингодавця покладаються лише окремі функції з обслуговування майна.

За джерелами фінансування розрізняють три форми лізингу: за рахунок власних коштів, за рахунок залучених коштів і змішаний (роздільний). Тут мається на увазі, перш за все, спосіб фінансування придбання предмета лізингу, який збираються передавати в користування.

Лізинг за рахунок власних коштів передбачає використання власного капіталу для фінансування лізингових програм. Слід відмітити, що придбати предмет лізингу на власні кошти можуть дозволити собі тільки банки, великі промислові або спеціалізовані лізингові компанії, що мають солідний капітал та працюють в економічно стабільних умовах. А тому найбільш поширеною схемою фінансування є лізинг за рахунок залучених коштів (в інтерпретації нашого законодавства – пайовий лізинг). Це означає, що лізингодавці для фінансування великих і дорогих лізингових проектів змушені вдаватися до позик.

Змішаний лізинг, або лізинг з частковим фінансуванням лізингодавцем. Це найскладніший різновид лізингу, оскільки він пов'язаний із залученням різних каналів фінансування і використовується, як правило, для реалізації дорогих проектів.

За строком (методом) фінансування лізинг поділяється на строковий (терміновий) та поновлювальний (роловерний чи револьверний).

Строковим є лізинг, за якого має місце одноразова оренда майна.

Поновлювальний (roll-over lease) – лізинг, при якому після закінчення першого терміну угода продовжується на наступний період. При цьому предмети лізингу через певний час, залежно від зносу та за бажанням лізингоодержувача, можуть замінюватися на більш досконалі зразки. Різновидом поновлюваного лізингу є генеральний лізинг, який дозволяє лізингоодержувачу доповнити список орендованого устаткування без укладання нових угод.

За метою здійснення лізинг можна поділити на дійсний (метою є використання лізингу як механізму інвестування) та фіктивний (метою є отримання податкових чи інших економічних пільг, привілеїв).

Фіктивний (спекулятивний) лізинг – це укладання угоди для прикриття іншої опе-

рації купівлі-продажу з подальшою виплатою, яку хотіли б здійснити сторони. При цьому учасники угоди розраховують на отримання прибутку за рахунок діючих в країні пільг (щодо оподаткування майна, прибутку, ПДВ, прискореної амортизації тощо). Дійсний лізинг в правовому відношенні повинен відповідати законодавчим нормам та не передбачати інші цілі поза змістом лізингових відносин.

За тривалістю договірних відносин фінансовий та оперативний лізинг умовно можна поділити на: короткостроковий (до 2 року), середньостроковий (2–5 років) та довгостроковий (понад 5 років).

За формою лізингових платежів лізингові угоди можуть передбачати грошові, натуральні та змішані форми розрахунків.

При грошовій формі оплати лізингу – всі платежі здійснюються в грошовому еквіваленті, в той час як лізинг з компенсаційними платежами передбачає здійснення платежів у формі постачання продукції, яка виготовляється на орендованому обладнанні або у формі надання зустрічних послуг. Поєднання різних форм оплати лізингових платежів передбачає лізинг із змішаною формою розрахунків.

За територіальною ознакою (ринком) лізинг поділяють на внутрішній і міжнародний.

Внутрішній (внутрішньо національний) лізинг має місце, якщо лізингодавець, лізингоодержувач та інші суб'єкти лізингу знаходяться в межах однієї країни.

Зовнішнім (міжнародним, міждержавним) є лізинг у тому випадку, якщо лізингодавець і лізингоодержувач перебувають під юрисдикцією різних країн або, якщо хоча б один із них здійснює свою діяльність і має капітал спільно із зарубіжною фірмою (є спільним підприємством).

Різновидом міжнародного (зовнішнього) лізингу є прямий зарубіжний – це лізингова

угода, при якій дві сторони знаходяться в різних державах і функціонують в рамках різного законодавчого поля.

Непрямий міжнародний лізинг – дві сторони є юридичними особами однієї країни, однак капітал однієї, хоча б частково, належить іноземним банкам чи лізинговим компаніям, що зумовлює певні особливості законодавчого регулювання.

Експортний лізинг, коли виробник майна або посередницька фірма продає майно лізинговій компанії, яка в свою чергу, укладає угоду з лізингоодержувачем, що знаходиться за кордоном. Тобто при експортному лізингу лізингоодержувачем є нерезидент.

Імпортний лізинг – це угоди, в яких лізингодавець купує об'єкт лізингу за кордоном, а потім надає його вітчизняному лізингоодержувачу. Тобто при імпортному лізингу нерезидентом є постачальник або лізингодавець.

При транзитному лізингу майно продається лізинговій компанії з іншої країни, а вона, в свою чергу, укладає угоду з лізингоодержувачем, що знаходиться в третій країні. Тобто всі три сторони лізингової угоди знаходяться в різних країнах.

Застосування спеціального лізингу пов'язане із передачею в лізинг цілісних об'єктів, великих промислових комплексів тощо. Спеціальний лізинг, як правило, може регулюватись окремими міждержавними домовленостями.

10. За ступенем окупності. Термін лізингу може збігатися або бути коротшим від строку повної окупності лізингового майна. Тобто окупність може бути повна або неповна (часткова).

11. За умовами амортизації. Такий особливий поділ за окупністю та амортизацією лізингових угод, запропонований О. М. Чекмарьовою [15], деякі автори вважають суперечливим [16]. Проте, на нашу думку, існують певні відмінності у розумін-

ні понять окупності лізингової операції та амортизації предмету лізингу. Вважаємо за доцільне виокремити та доповнити поділ за умовами амортизації на: повну, неповну та пільгову (прискорену).

12. За механізмом реалізації угоди можна виокремити “простий” та “майстер” лізинг.

“Простий” лізинг є угодою, здійснення якої передбачає: участь одного постачальника; здійснення фінансування з одного джерела, поставку одного виду обладнання; один термін користування переданим у лізинг майном.

“Майстер” лізинг є угодою, здійснення якої передбачає: залучення кількох постачальників; здійснення фінансування з кількох джерел фінансування; поставку кількох видів обладнання; кілька термінів користування переданим у лізинг майном.

13. За станом, в якому перебуває предмет лізингу, виокремлюють лізинг нового майна (з перших рук) і лізинг майна, яке було в користуванні, (з других рук, second-hand-leasing), тобто лізингодавець пропонує майно, власником якого він вже є і яким вже хтось користувався.

14. За кінцевим фактом переходу власності. Фактичне право власності на предмет лізингу після закінчення терміну угоди за умовами договору може бути передане лізингоодержувачу або залишитись у лізингодавця.

15. За обсягом угоди відповідна лізингова угода може бути великою, середньою або дрібною.

Великомасштабний лізинг або “біг-тікет-лізинг” (big-ticket-leasing) – застосовується при оренді майнових комплексів або дорогого майна (заводів, бурових платформ, літаків, суден) і є різновидом лізингу нерухомості [12, 23]. Цілком природнім є уточнення критеріїв віднесення операцій лізингу до тієї або іншої групи за обсягом угоди. Проте,

вважаємо за доцільне залишити визначення таких критеріїв на особливості національного законодавства. Адже великі за обсягом для України угоди лізингу можуть не бути великими для лізингової галузі США.

16. За наявністю податкових пільг виділяють лізинг з використанням (наявні пільги) та без використання пільг щодо оподаткування майна, прибутку, ПДВ, різних зборів, прискореної амортизації тощо. Законодавство багатьох країн передбачає можливість користування податковими пільгами тільки одній стороні лізингової угоди (частковій пільги), а подекуди і взагалі не передбачає податкових пільг для лізингу.

17. За видом лізингоодержувачів фінансовий та оперативний лізинг можна розділити на: лізинг для юридичних, фізичних осіб чи благодійних організацій (грант-лізинг).

Становить інтерес схема здійснення лізингових операцій при так званому грант-лізингу. Основною відмінністю є те, що крім традиційних сторін бере участь благодійна організація, що здійснює авансовий внесок за предмет лізингу. Однак така схема на практиці застосовується дуже рідко.

Багато авторів додатково вирізняють різноманітні види лізингу, залежно від специфічних ознак та особливостей лізингових відносин. Так, в літературі можна побачити розподіл на інноваційний та інвестиційний лізинг (залежно від мети фінансування), відмовний та невідмовний (за умовами договору), за розподілом ризиків, за складом лізингових платежів, страхуванням майна, методом нарахування та сплати лізингових платежів тощо. Така велика класифікація є відображенням сучасного лізингу, який за тривалий час пройшов шлях від примітивних форм оренди обладнання до передової галузі світової економіки.

Постійний розвиток економічних процесів зумовлює виникнення нових спосо-

бів зв'язку між суб'єктами господарювання, а звідси і нових форм та видів лізингу. Тому подальше поглиблення виокремлення різноманітних форм лізингу є недоцільним. Адже, будь-яка нова класифікаційна ознака буде в певній мірі охоплюватись вже визначеними.

Варто також зазначити, що чинне законодавство України не передбачає такої глибокої класифікації лізингу, проте і не заперечує її. На відміну від попередньої редакції Закону України "Про лізинг", де передбачалися види (фінансовий та оперативний лізинг) та форми (зворотний, пайовий та міжнародний) лізингу, Закон України "Про фінансовий лізинг" не містить норм, що закріплювали б певні види і форми лізингу. Водночас, згідно з ч.1 ст. 806 Цивільного кодексу України законодавець вирізняє "прямий" та "непрямий" лізинг. При цьому, як зазначається в ч. 3 ст. 806 Цивільного кодексу України, особливості окремих видів та форм лізингу встановлюються законом. Крім того, згідно з ч. 2 ст. 292 Господарського кодексу України, залежно від особливостей здійснення лізингових операцій, лізинг може бути двох видів – фінансовий чи оперативний. За формою здійснення лізинг може бути зворотним, пайовим, міжнародним тощо. Також поділ лізингу на фінансовий, оперативний та зворотній збережено у нормах ст. 1 Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств".

Єдиним на сьогодні міжнародно-правовим актом, у якому має місце поділ лізингу на види, є Конвенція про міжнародний лізинг, відповідно до норм ст. 3, якої основними видами міждержавного лізингу є: фінансовий, оперативний, зворотній, компенсаційний та бартерний, а також інші види лізингу, залежно від поєднання ознак зазначених видів лізингу.

Запропоноване нами розширення класифікаційних ознак лізингу забезпе-

чить чітке та ґрунтовне регламентування видів лізингу, дозволить застосовувати до кожного конкретного з них певну норму законодавства.

Таким чином, міжнародна практика традиційно розрізняє фінансовий та оперативний види лізингу, кожному з яких властиві відповідні концептуальні ознаки. Основними критеріями для віднесення лізингу до фінансового або оперативного є ознаки обсягу зобов'язань та строк використання предмету лізингу. Проте існує низка інших ознак, за якими варто розрізняти фінансовий та оперативний лізинг. Для класифікації лізингових угод у міжнародній практиці застосовують критерії, що уточнюють види.

З огляду на наявність суттєвих недоліків у розроблених класифікаціях видів лізингу, вбачаємо за доцільне поглибити дослідження та вперше пропонуємо розширено класифікувати лізингові відносини за 17-тьма основними класифікаційними ознаками.

Постійний розвиток економічних процесів зумовлює виникнення нових способів зв'язку між суб'єктами господарювання, а звідси і нових форм та видів лізингу. Тому подальше виокремлення різноманітних форм лізингу є недоцільним. Адже будь-яка нова класифікаційна ознака буде в певній мірі охоплюватись вже визначеними.

Варто також зазначити, що чинне законодавство України не передбачає такої глибокої класифікації лізингу, проте і не заперечує її. В майбутньому вважаємо за доцільне розширити наявну в законодавстві класифікацію, шляхом збільшення кількості класифікаційних ознак. Запропоноване нами розширення класифікаційних ознак лізингу забезпечить чітке та ґрунтовне регламентування видів лізингу, дозволить застосовувати до кожного конкретного з них певну норму законодавства.

Література

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 18, 19, 20, 21, 22.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року №1381-IV // Офіційний Вісник України. – 2004. – № 11.
3. Закон України “Про фінансовий лізинг” № 723/97-ВР від 16 грудня 1997 року із змінами та доповненнями.
4. Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств” від 28 грудня 1994 р. № 334/94-ВР зі змінами та доповненнями.
5. Конвенція УНІДРУА “Про міжнародний фінансовий лізинг” (Оттава) від 26 травня 1988 р.
6. Внукова Н. Н., Ольховиков О. В. Мир лізинга. – Харків: Основа, 1994. – 220 с.
7. Газман В. Д. Лізинг: теорія, практика, коментарії. – М.: Правовая культура, 1998. – 416 с.
8. Горемыкин В. А. Лізинг: учебник. – М.: Издательско-торговая корпорація “Дашков і К^о”, 2003. – 944 с.
9. Кабатова Е.В. Лізинг: правовое регулювання, практика. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 204 с.
10. Кочетков В. Н., Краева Е. В., Кочеткова О. В. Организация лизинговых операций. – К.: Укр.-фин. ин-т менеджмента и бизнеса, 1998. – 103 с.
11. Луців Б. Л. Лізинг і факторинг як альтернативне джерело кредитування та інструмент збуту: Навчальний посібник. – К.: “ICDO”, 1993. – 72 с.
12. Міщенко В. І., Луб'янський О. С., Слав'янська Н. Г. Основи лізингу: Навч. посібник: Серія “Бібліотека банкіра”. – К.: Товариство “Знання”, 1997. – 138 с.
13. Мосійчук В. Світова практика проведення лізингових операцій та проблеми її впровадження в Україні // Економіка України. – 1995. – № 3. – С. 37–42.
14. Посібник з лізингу / За наук. ред. Л. Я. Снігір. – К.: Агентство USAID, 2009. – 388 с.
15. Чекмарева Е. Н. Лізинговий бізнес: Практическое пособие по организации и проведению лизинговых операций. – М.: Экономика, 1994. – 127 с.
16. Черемисова Т. А. Активізація інноваційного розвитку промисловості на засадах лізингу: дис... канд. екон. наук: 08.07.01. / Криворізь. техн. ун-т. – Кривий Ріг, 2005.